

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА**

**К.І. Ярощук**

**СПЕЦКУРС «ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ТА ЕТИКЕТ»**

Методичні рекомендації для майбутніх інженерів-педагогів та  
викладачів ВНЗ

**Чернігів – 2013**

УДК 37.016:6(075.3)

ББК Ч426.81–252.41я72

Р 31

Рецензенти: кандидат педагогічних наук, професор

**Гетта Василь Григорович,**

Чернігівський національний педагогічний  
університет імені Т.Г. Шевченка  
професор кафедри технологічної освіти та  
інформатики.

**Столяр Марина Борисівна**

Чернігівський національний педагогічний  
університет імені Т.Г. Шевченка  
доктор філософських наук,  
доцент кафедри філософії та культурології

**К.І. Ярошук**

**Р 31** Професійна етика та етикет. Робоча навчальна програма та методичні рекомендації для студентів спеціальності «Професійна освіта» (за профілем підготовки) / К.І. Ярошук. – Чернігів: ЧНПУ, 2013. – 89 с.

У посібнику розглядаються методичні рекомендації до розробленої авторської програми навчання «Професійна етика та етикет» для майбутніх інженерів-педагогів та викладачів вищих навчальних закладів. Спецкурс є складовим елементом професійно-теоретичної підготовки майбутніх фахівців. Його розроблено згідно вимог щодо вивчення предметів в професійних навчальних закладах. Матеріал викладено в доступній формі і може використовуватись як для самостійного опрацювання, так і при роботі в групі.

Затверджено до друку вченою радою технологічного факультету ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка (протокол № \_\_ від " \_\_ " \_\_\_\_\_ 2011 р.).

©К.І. Ярошук, 2013.

## ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА.....	4
Тематичний план курсу.....	7
<b>Розділ 1.</b> Опорний конспект лекцій.....	8
<b>Розділ 2.</b> Тематика семінарських занять .....	10
<b>Розділ 3.</b> Завдання для самостійної роботи.....	17
<b>Розділ 4.</b> Ділові ситуації (кейси).....	19
<b>Розділ 5.</b> Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань .....	25
<b>Розділ 6.</b> Орієнтовна тематика рефератів та доповідей.....	26
<b>Розділ 7.</b> Питання для підсумкового контролю (заліку).....	29
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	31

## ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

В умовах гуманізації освіти, особистісно-орієнтованого підходу до студентів пріоритетного значення набуває формування гуманістичних цінностей, педагогічної культури у майбутніх фахівців, умінь щодо володіння різноманітним арсеналом педагогічних засобів, готовності до етично адекватної поведінки в різних ситуаціях мінливого життя. Реалізація цих завдань пов'язана із засвоєнням майбутніми інженерами-педагогами норм і принципів професійної етики та етикету, відповідною деонтологічною підготовкою.

Проблема професійної етики, як базової складової у формуванні професійності майбутніх інженерів-педагогів, актуалізує необхідність введення до навчальних планів вищих педагогічних закладів освіти дисципліни "Професійна етика та етикет". Вона передбачає теоретичне і практичне опанування студентами основ професійної етики, розвиток гуманістичних цінностей, моральних особистісно-професійних якостей, умінь щодо здійснення індивідуальної педагогічної дії на етичних засадах тощо. Вивчення цього спецкурсу дасть змогу майбутнім інженерам-педагогам оцінити свій стан розвитку моральної свідомості і шляхом рефлексії відшукати нормативне в індивідуальному; аналізувати факти реального педагогічного процесу крізь призму морального вибору: сформувати позитивне ставлення до себе та інших учасників навчально-виховного процесу тощо.

Теоретичний зміст програми тематично не збігається з проблемами, які визначені дисциплінами психолого-педагогічного циклу, що вивчались студентами раніше (культурологія, соціологія, етика, філософія, педагогічна майстерність тощо). Він поглиблює і розширює питання, що містяться в базових курсах цього спрямування, але не розкриті повністю. Введення у навчальні плани (за рахунок варіативної частини) спецкурсу "Професійна етика та етикет" – це реалізація принципу компліментарності (додатковості) в освіті, що дає можливість удосконалити рівень професійно-педагогічної підготовки майбутніх інженерів-педагогів.

Відповідно до сучасних уявлень про методологічні засади конструювання

змісту освіти в програмі за основу було узято систему методів, що визначає інтерактивну взаємодію учасників процесу навчання, які повною мірою можна вважати інтерактивним навчанням. Такий тип навчання передбачає застосування методів, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність студентів.

**Метою вивчення спецкурсу “Професійна етика та етикет”** є набуття глибоких теоретичних знань і практичних навичок поведінки за етичними нормами сучасного суспільства, а також формування у майбутніх спеціалістів уяви етичного мислення.

**Теоретичною і методологічною основою** спецкурсу є праці вітчизняних і зарубіжних спеціалістів в області педагогіки, соціології, психології.

**Актуальність** вивчення спецкурсу “Професійна етика та етикет” обумовлена необхідністю дотримання норм та правил європейської етики та етикету майбутніх фахівців інженерно-педагогічного профілю.

**Предмет вивчення професійної етики та етикету**– сукупність норм, традицій та звичних норм спілкування, особливості сучасної моралі та моральності, їх зовнішнього виявлення в професійній сфері.

**Завдання вивчення дисципліни “Професійна етика та етикет”** – теоретична і практична підготовка майбутніх спеціалістів з наступних питань: сутність та поняття етики та етикету; етика ділового спілкування; основні правила педагогічного етикету; зовнішній вигляд та імідж сучасного інженера-педагога тощо.

Навчальним планом з курсу “Професійна етика та етикет” для студентів спеціальності «Професійна освіта (за профілем підготовки)» передбачено 36 год. занять, в т. ч. 10 год. лекцій, 10 год. практичних занять та 16 год. позааудиторної самостійної роботи.

Студент, що вивчив спецкурс, **повинен знати:**

- визначення основних понять і категорій курсу;
- історичні передумови становлення професійної етики;
- теоретичні аспекти і методологію етики інженерно-педагогічної діяльності;

- етичні норми, що регулюють професійну діяльність інженерів-педагогів;
- норми етикету в типових ситуаціях майбутньої професійної діяльності;
- професійні етичні кодекси інженера-педагога, їх основні функції та базові принципи;

***повинен вміти:***

- розв'язувати етичні суперечності та дилеми в майбутній професійній діяльності;
- працювати з майбутніми студентами на основі етичних принципів, моральних норм і правил;
- працювати в умовах неформального спілкування, сприяючи прояву ініціативи і активної життєвої позиції особистості;
- займатися самоосвітою, аналізувати свої можливості, планувати і організовувати раціональний режим праці і відпочинку.
- удосконалювати свої особистісно-моральні якості та позиції, необхідні в майбутній професійній діяльності інженера-педагога.

***Студент повинен володіти*** базовими навичками та способами діяльності в області теорії і практики професійної етики, а саме:

- *методологічними* – визначати об'єкт і предмет професійної етики інженерно-педагогічної діяльності, етичні принципи і зміст професійної діяльності, вибирати оптимально ефективні форми і методи роботи з майбутніми студентами, критично переосмислювати особистісно-моральні якості та професійно-ціннісні установки, освоювати принципи і норми професійної етики.
- *Дослідницькими* – працювати з додатковою літературою, оформляти результати досліджень у вигляді курсових і домашніх контрольних робіт.

## Тематичний план курсу

№ п/п	Назва теми курсу	Кількість годин			
		Всього	Аудиторні заняття		Самостійна робота
			лекції	Практичн і заняття	
1	Поняття, предмет і система етики. Поняття та ознаки моралі.	7	2	2	3
2	Предмет і система професійної етики	7	2	2	3
3	Види та принципи професійної етики. Етика та етикет.	7	2	2	3
4	Моральні основи професійної діяльності майбутнього фахівця.	7	2	2	3
5	Моральне призначення професії інженера-педагога	8	2	2	4
Разом		36	10	10	16
Форма семестрового контролю		Залік			

## **Розділ 1. Опорний конспект лекцій спецкурсу**

*Лекція* є доцільною та необхідною формою організації навчального процесу та зокрема процесу формування професійної етики майбутніх фахівців, адже на лекціях викладач повідомляє сучасну наукову інформацію, результати останніх досліджень, що не знайшли висвітлення у підручниках і посібниках; у змісті лекції викладач має змогу використати результати власних спостережень, досліджень; під час лекції викладач має змогу здійснювати вплив на формування ціннісних орієнтацій студентів, розкривати у змісті не лише наукові поняття, положення, але й світоглядні, моральні, етичні ідеї та норми.

До змісту лекцій увійшли питання етичної теорії й історії формування професійно-етичного кодексу майбутнього інженера-педагога, культури ділового й професійного спілкування. Тематика занять передбачає тісний зв'язок знань із практикою сучасної інженерно-педагогічної діяльності.

На лекційних заняттях передбачено освоєння не лише професійно-етичних проблем, але й нормативної етики, ділового етикету, етики і моралі професійної діяльності майбутніх фахівців. На лекціях студенти не тільки набувають теоретичних знань. Треба створювати умови для того, щоб вони могли оцінювати, перевіряти, осмислювати, закріплювати основні поняття професійної етики через зіставлення з професійною дійсністю, суспільством, історією.

Пропонуємо практикувати в процесі навчання активний аналіз етичних понять, їх уточнення, порівняння різних суджень і міркувань та інші логічні операції. Ідеться про такі професійно-етичні поняття, як професійний обов'язок, професійна честь, совість, гідність офіцера-прикордонника, справедливість, відповідальність інженера-педагога та інші категорії професійної етики.

Засвоєння змісту навчальної програми спецкурсу передбачає застосування як традиційних, інформаційно-розвиваючих, репродуктивних, так і методів активного навчання. Залежно від мети навчання можна



використовувати різні види лекцій: лекція-бесіда; лекція-дискусія; лекція з інтенсивним зворотнім зв'язком, лекція-консультація тощо.

Подібні лекції активізують пізнавальну діяльність студентів, дають можливість керувати думкою групи, використовувати цю думку для формування етичних переконань майбутніх інженерів-педагогів.

### Лекція №1.

#### *Предмет етики, її проблематика та філософські підстави*

##### План

1. Етика як філософське вчення про мораль і моральність.
2. Поняття, предмет і система етики.
3. Поняття та ознаки моралі.
4. Основні етичні категорії. Етичні системи та їх різноманіття.

### Лекція № 2

#### *Умови виникнення та призначення професійної етики*

##### План

1. Професійна етика як конкретизація загальних моральних принципів і норм залежно від професійної діяльності.
2. Основні принципи професійної етики.
3. Залежність специфіки професійної етики від соціальних функцій професії

### Лекція № 3

#### *Види професійної етики та її гуманістична спрямованість. Основні етичні категорії.*

##### План

1. Основні види професійної етики та засади їх виникнення.
2. Завдання професійної етики.

### 3. Категорії професійної етики. Правила професійної етики

#### Лекція № 4

*Поняття, зміст і структура моральної культури особистості майбутнього фахівця*

##### План

1. Поняття моральної культури
2. Зміст і структура моральної культури особистості фахівця.
3. Моральна культура особистості та етикет.

#### Лекція № 5

*Етикет в діяльності майбутніх фахівців. Імідж інженера-педагога.*

##### План

1. Культура поведінки та етикет.
2. Основні правила педагогічного етикету.
3. Професійне становлення особистості інженера-педагога.
4. Формування професійного іміджу майбутнього інженера-педагога

## **Розділ 2. Тематика семінарських занять**

Лекції органічно поєднуються з семінарськими заняттями, які є ефективною формою організації навчальних занять.

*Семінарське заняття* багато в чому подібне до бесіди. Проте проблеми теоретичного й практичного характеру обговорюються більш ґрунтовно, всебічно і глибоко. Це колективний науковий пошук певної навчальної проблеми та шляхів її ефективного розв'язання. Учасники заняття аналізують проблеми професійної етики та етикету, виявляють причинно-наслідкові зв'язки, висувають шляхи її оптимального вирішення, відповідають на запитання і дискутують.

Ефективність семінару залежить від попередньої роботи педагога (організаційно-технічний, теоретичний і методичний напрями якої найбільш оптимальні) й студентів, їх активної і творчої взаємодії, а також правильно підбраного матеріалу для проведення таких занять.

Для успішного засвоєння спецкурсу, отримання знань та формування у студентів загальнокультурних і професійних компетенцій на семінарських заняттях пропонуємо використовувати різні види семінарських занять, зокрема: проблемний семінар; семінар-повідь (повідомлення); семінар-диспут (дискусія); наукові семінари тощо. Також не зайвим буде впровадження нових технологій в навчальний процес спецкурсу, що завжди вважалося прогресивним кроком і підвищувало мотивацію навчання.

### ***Семінарське заняття № 1. Предмет етики як науки. Походження професійної етики.***

#### **План**

1. Етика як філософське вчення про мораль і моральність.
2. Історія виникнення моралі. Різноманіття етичних систем.
3. Поняття професійної етики, умови виникнення.

### ***Питання та завдання для обговорення:***

1. Зв'язок етики ділового спілкування з іншими дисциплінами.
2. Розвиток етики и етикету в античному світі.
3. Розвиток етики и етикету в Західній Європі.
4. Розвиток етики и етикету на Сході.
5. Розвиток етики и етикету в Азії.
6. Розвиток етики и етикету в слов'янських країнах.
7. Розвиток етики и етикету в Україні.

### **Література:**

1. Блощинська В.А. Етика. Практикум: Навчальний посібник / В.А. Блощинська. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 248 с.
2. Васянович Г.П. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник / Г.П. Васянович. – Львів: Норма, 2005. – С. 344.
3. Зязюн І.А. Гуманістична стратегічна теорія і практика навчальною процесу: Спец, випуск / І.А. Зязюн // Рідна школа. – 2000. – № 8.
4. Комарова І. Культура педагогічного спілкування вчителя / І. Комаров // Шлях освіти. – 2001. – №1. – С. 31-34.
5. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність / І.А. Зязюн. – Київ. – 2008.
6. Хоружа Л.Л. Педагогічна деонтологія. Навчально-методичний посібник / Л.Л. Хоружа. – Київ. – 2008.

### ***Семінарське заняття № 2. Основні категорії, види та принципи професійної етики***

#### **План**

1. Професійна етика: сутність, основні категорії, генезис та класифікація видів.
2. Принципи професійної етики.
3. Правила професійної етики майбутнього фахівця

### ***Питання та завдання для обговорення:***

1. Аристотель - батько етиці.
2. «Протестантская этика и дух капитализма» (Макс Вебер, Вернер Зомбарт и Эрих Фромм).
3. Етика конфуціанства.
4. Біблія – перший навчальний посібник з етики та етикету.
5. Сучасна етика та етикет у українському суспільстві.

### **Література:**

1. Васянович Г.П. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник / Г.П. Васянович. – Львів: Норма, 2005. – С. 344.
2. Лозовой В.О., Панов М.І. Етика: Навч. посіб. / В.О. Лозовой, МІ. Панов, О.А. Стасевська та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 224 с.
3. Етика ділового спілкування: Курс лекцій / Т.К. Чмут., Г.Л. Чайка. – К.: МАУП, 1999. – 28 с.
4. Етика: Навч. посібник / Т.Г. Аболіна, В.В. Єфименко. О.М. Лінчук та ін. – К.: Либідь, 1992.-328 с
5. Хоружа Л.Л. Педагогічна деонтологія. Навчально-методичний посібник / Л.Л. Хоружа. –Київ. – 2008.
- 6.Зязюн І.А. Педагогічна майстерність. / І.А. Зязюн. – Київ. – 2008.

### ***Семінарське заняття № 3. Взаємозв'язок етики та етикету. Основні елементи ділового етикету майбутнього фахівця.***

#### **План**

1. Етика та етикет: єдність і відмінність.
2. Основні правила педагогічного етикету.
3. Основи культури мовлення, діловий етикет майбутнього фахівця.
4. Особистісні якості, ціннісні орієнтації і посадові обов'язки інженера-педагога.

### ***Питання та завдання для обговорення:***

1. Правила етикету, яких треба дотримуватись під час бесід зі студентами.
2. Уміння слухати.
3. Уміння говорити.
4. Індивідуальні бесіди викладача зі студентами.
5. Бесіда виховного характеру.
6. Захист від некоректного співрозмовника.

### **Література:**

1. Мільто Л.О. Методика розв'язування педагогічних задач: Навч. посібник. – 2-ге вид., переробл. і доп. / Л.О. Мільто. – Харків: Ранок-НТ, 2004. – 152 с.
2. Народна педагогіка: світовий досвід / Уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 134 с.
3. Науменко Г. Рівень професіоналізму вчителя-основа реформи школи / Г. Науменко // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 3-5.
4. Синиця І.О. Педагогічний такт і майстерність учителя / І.О. Синиця. – К.: Радянська школа, 1981. – 319 с.
5. Хоружа Л.Л. Педагогічна деонтологія. Навчально-методичний посібник / Л.Л. Хоружа. – Київ. – 2008.
6. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність. / І.А. Зязюн. – Київ. – 2008.

### ***Семінарське заняття № 4. Особливості професії інженера-педагога та її моральне призначення.***

#### **План**

1. Моральна культура інженера-педагога.
2. Роль і значення моральних норм в професійній діяльності майбутнього інженера-педагога.
3. Професіограма майбутнього фахівця в сфері професійної освіти.

### ***Питання та завдання для обговорення:***

1. Порівняння етики та традицій ділового спілкування в Україні з етикою та традиціями, що склалися за кордоном.
2. Етика та етикет ділового спілкування у Північно-Американських країнах.
3. Етика та етикет ділового спілкування у країнах Європи.
4. Етика та етикет ділового спілкування у країнах Сходу та Південно-Східної Азії.

### **Література:**

1. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинський. – К.: Радянська школа. 1981.- 382 с.
2. Хоружа Л.Л. Гуманний учитель: утопія чи реальність? / Л.Л. Хоружа // Директор школи: Науково-методичний журнал – 2002. – № 2. – С. 42-48.
3. Хоружа Л.Л. Гуманізація як системоутворюючий компонент реформування сучасної освіти і виховання / Л.Л. Хоружа // Освіта на Луганщині. – 2002. – №2(17). С. 59-66.
4. Хоружа Л.Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: Монографія / Л.Л. Хоружа. – К.: Преса України, 2003. -319 с.
5. Хоружа Л.Л. Педагогічна деонтологія. Навчально-методичний посібник / Л.Л. Хоружа. –Київ. – 2008.
6. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність. / І.А. Зязюн. – Київ. – 2008.

### **Семінарське заняття № 5. Кодекс професійної етики інженера-педагога.**

#### **План**

1. Етикет і імідж в професійній культурі майбутнього спеціаліста.
2. Особистісно-професійні якості педагога: теоретичний і практичний аспекти.
3. Етичні основи професійної діяльності інженера-педагога.

### ***Питання та завдання для обговорення:***

1. Імідж – сутність і поняття. Корпоративний імідж.
2. Зовнішній вигляд працівника.
3. Одяг і деталі туалету.
4. Культура мови. Постава и хода.
5. Обґрунтуйте думку про те, що для справжнього вчителя важлива єдність міжособистісним і професійним.
6. Визначить привабливі і непривабливі сторони вчительської професії. Чому, на Вашу думку, педагогічна діяльність повинна регулюватися певними моральними правилами? Дайте характеристику шести етапів морального розвитку людини (за Л. Колбергом).
7. Складіть поради для молодого вчителя, в якому буде вказано якомога більше способів вирішення найбільш типових проблем в майбутній професійній діяльності.

### **Література:**

1. Васянович Г.П. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник / Г.П. Лозовий. – Львів: Норма, 2005. – С. 344.
2. Лозовой В.О., Панов М.І. Етика: Навч. посіб. / В.О. Лозовой, МІ. Панов, О.А. Стасевська та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 224 с.
3. Етика ділового спілкування: Курс лекцій / Т.К. Чмут., Г.Л. Чайка. – К.: МАУП, 1999. – 28 с.
4. Етика: Навч. посібник / Т.Г. Аболіна, В.В. Єфименко. О.М. Лінчук та ін. – К.: Либідь, 1992. – 328 с
5. Хоружа Л.Л. Педагогічна деонтологія. Навчально-методичний посібник / Л.Л. Хоружа. – Київ. – 2008.
6. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність. / І.А. Зязюн. – Київ. – 2008.



### **Розділ 3. Завдання для самостійної роботи**

1. Визначить основні вимоги до професійної діяльності сучасного інженера-педагога (Закон "Про освіту", "Національна доктрина розвитку освіти", "Державна цільова комплексна програма "Вчитель").
2. Порівняйте зміст учительської професії з іншими людинознавчими професіями.
3. Які особистісні якості вчителя ви вважаєте найбільш цінними?
4. Назвіть особливості професійно-педагогічної діяльності та пов'язані з цим вимоги до професії сучасного педагога.
5. Що є головним педагогічним інструментом учителя?
6. Як ви розумієте висловлювання Я.А. Коменського: "Найближча турбота вчителя полягає в тому, щоб захоплювати учнів власним прикладом"?
7. Назвіть деякі нормативні вимоги до професійної поведінки вчителя в різні соціально-історичні періоди. Чим вони буди зумовлені?
8. Дайте своє розуміння поліфункціональності педагогічної діяльності.
9. Сформулюйте принципові засади етико-педагогічної позиції вчителя, спираючись на міркування К.Д. Ушинського над питанням "Кому навчати?".
10. Обґрунтуйте думку про те, що для справжнього вчителя важлива єдність міжособистісним і професійним.
11. Назвіть педагогічні взірці, які вам відомі з історії педагогічної думки.
12. Сформулюйте основні завдання педагогічної деонтології.
13. Доведіть необхідність свободи вибору дій учителем при виконанні різноманітних професійних завдань.
14. Визначить привабливі і непривабливі сторони вчительської професії. Чому, на Вашу думку, педагогічна діяльність повинна регулюватися певними моральними правилами? Дайте характеристику шести етапів морального розвитку людини (за Л. Колбергом).
15. Підберіть декілька відомих афоризмів, які актуалізують проблему

моральних вимог до діяльності вчителя, визначить власне розуміння цих висловів.

16. Розробіть рекомендації для сучасного інженера-педагога щодо морального виховання студентів в умовах наявної соціокультурної ситуації.

17. Наведіть приклади із художньої літератури, в яких ставляться високі вимоги до морально-етичних якостей педагога.

18. Зобразіть схематично абстрактну модель (професіограму) особистості ідеального інженера-педагога.

#### **Розділ 4. Ділові ситуації (кейси)**

Розгляньте конкретну ситуацію і виконайте запропоновані завдання.

##### **Ситуація. 1. Реорганізація праці.**

На промисловому підприємстві було заплановано провести реорганізацію праці в кількох цехах. Майстрів поінформував керівник підприємства про запланований захід і попросив повідомити про нього своїх підлеглих. Бажаних наслідків це не принесло. Майстри насамперед наголошували на підвищенні заробітної плати, а пропозиції і критичні зауваження робітників щодо організації не враховували. Це призвело до того, що робітники виступили проти реорганізації праці. Тоді психологи підприємства вдалися до іншого способу. Протягом певного часу майстрів інструктували щодо методів проведення бесід з робітниками. Їм пояснили, що відхилення пропозицій та критичних зауважень робітників може викликати у них лише роздратування. Після інструктажу майстри детально розповіли робітникам про заходи, пов'язані з реорганізацією праці, а також вислухали їх пропозиції і критичні зауваження. Питання реорганізації праці обговорювалися в цехах з усіма робітниками. Останні дістали відповідь на всі свої запитання та критичні зауваження. Внаслідок проведення таких обговорень у робітників виникло враження, ніби їм хотіли нав'язати нову систему праці. Вони дійшли до висновку, що їх зауваження сприятимуть кращому проведенню реорганізації.

##### **Питання до ситуації:**

1. У чому складається етична проблема проведення реорганізації на промисловому підприємстві?
2. Проаналізуйте дотримання норм етики майстрами в процесі проведення бесід із робітниками до втручання психологів у хід проведення реорганізації підприємства.
3. Проаналізуйте етичну позицію керівника підприємства.

## **Ситуація. 2. Аргументація в діловій розмові.**

В провідному навчальному закладі до друку готується збірник, в якому буде опубліковано матеріали фахівців певної галузі. Один з авторів (головний науковий співробітник) не хоче подавати своїх матеріалів, посилаючись на брак часу. Ніякими аргументами переконати його не можна. Нарешті редактор збірника вказує на те, що в збірнику будуть опубліковані також матеріали найвизначніших фахівців галузі. Отже, якщо головний науковий співробітник напише статтю, то підвищить свій престиж тим, що його робота буде надрукована поряд з роботами відомих авторів галузі.

### **Питання до ситуації:**

1. В чому полягає суть проблеми, що описується в діловій ситуації?
2. Чому головний науковий співробітник вишне хоче писати статтю в збірник наукових праць?
3. Чому редактор збірника зацікавлений в участі головного наукового співробітника написати статтю для збірника?

## **Ситуація. 3. Аргументація в діловій розмові.**

Дирекція промислового підприємства вирішує переселити один з виробничих відділів в інше приміщення, яке знаходиться в головному корпусі підприємства. Начальник відділу висуває докази проти цього рішення. Але нарешті поступається під тиском аргументів, що апелюють до одного з інстинктів самозбереження – турботи про здоров'я. Відділ знаходиться на першому поверсі і через те більшу частину часу там горить світло. Посилання дирекції підприємства на те, що і в самого начальника відділу, і в його співробітників у тому приміщенні погіршиться з часом зір, виявляється вирішальним. Начальник відділу погоджується переселитися.

### **Питання до ситуації:**

1. В чому полягає суть проблеми, що описується в діловій ситуації?
2. На чому базується аргумент на користь переселення робітників відділу підприємства в інше приміщення.

3. Чи є коректним використання прийому “нагнітання страху” розповсюдження інформації про майбутнє погіршення зору у начальника і робітників відділу підприємства.

#### **Ситуація. 4. Дипломатичний та діловий протокол.**

Якось англійський посол побачив, як Авраам Лінкольн, президент США, чистить собі взуття. Лінкольн мастив черевики гуталіном, проходився щіткою, а потім м'якою ганчіркою наводив блиск.

Ця справа Лінкольнові відчутно подобалась. А от англійський посол був украй здивований. “Пане президенте, – спантеличено мовив він, ви самі собі чистите взуття?!”. “Звичайно, – спокійно відповів Лінкольн. – А ви кому?” Безперечно, посол вважав себе культурною й освіченою людиною, яка чудово розуміється на правилах хорошої поведінки, етикету. Крім того, він досконало знав правила дипломатичного та ділового протоколу, всіх тих церемоній та умовностей, за якими відбуваються зустрічі офіційних представників різних держав. Такі ж самі знання мав і Лінкольн. Та, на відміну від англійця, його знання були живими, дієвими, життєдайними навіть.

#### **Питання до ситуації:**

1. Чим відрізняється етична позиція президента США А. Лінкольна від етичної позиції англійського посла?

2. Хто, на ваш погляд, повинен турбуватися про черевики президента США?

#### **Ситуація 5. *Найдороща чоловіча зачіска в історії США.***

У черговий раз Президент США Білл Клінтон запланував зустріч зі своїми виборцями. Білл Клінтон і супроводжуючі його особи знаходилися на борту літака на злітно-посадочній смугі аеродрому, коли особистий стиліст президента помітив, що в Білла Клінтона помітно відросло волосся, – з'явилися кучері і його зачіска має не діловий, а романтичний вид. Відрослі

кучері зробили Білла Клінтона схожим на поета чи письменника, а не на солідну ділову людину. Терміново на борт літака був викликаний перукар, що виконав стрижку. Стрижка, виконана на борту літака з працюючими двигунами, була оцінена фахівцями в 125 – 250 тисяч доларів. У вартість зачіски Президента США були включені наступні витрати: паливо, що спалював літак президента; паливо, що спалювали літаки, що знаходилися в повітрі, що барражировали в повітряному просторі аеропорту, через те, що злітно-посадочна смуга була зайнята літаком Президента; зриви інших авіаційних рейсів і рейсів на залізничному й автотранспорті, що були зстиковані із затриманими рейсами в аеропорту; інші витрати. Зазначений випадок став предметом обговорень у пресі США і світовій пресі.

#### **Питання до ситуації:**

1. Чому таке велике значення було дано зовнішньому вигляду зачіски президента США Білла Клінтона?

2. Які інші варіанти виходу із ситуації, що склалася, можна запропонувати, за умови, що Президенту США обов'язково потрібно було б зробити стрижку?

3. Чому вартість стрижки Президента США Білла Клінтона виявилася настільки велика?

#### **Ситуація 6. *Незвичайний капелюх міссіс Гіларі Клінтон.***

У черговий раз Президент США Білл Клінтон запланував зустріч зі своїми виборцями. Білл Клінтон, його дружина Гіларі Клінтон і супроводжуючі його особи знаходилися на вулиці одного з міст США. З усіх боків Президента США і його чоловіку оточували мешканці цього міста. Відбувався жвавий обмін думками. Гіларі Клінтон до цієї зустрічі був спеціально продуманий і підготовлений зовнішній вигляд одягу. Верхній одяг Гіларі Клінтон була представлена капелюхом із широкими полями, загнутими вниз і пальто силуету трапеція. Капелюх і пальто Гіларі Клінтон були яскраво синього кольору. Аксесуари Гіларі Клінтон (рукавички, сумка і

взуття) виконані в чорному кольорі. Під час зустрічі з виборцями і жителями міста стояла хмарна погода. І раптом хмари розсіялися, на вулиці стало спекотно. Гіларі Клінтон розстебнула пальто, зняла і передала його представникам охорони Президента США. Новий зовнішній вигляд одягу Гіларі Клінтон виглядав у такий спосіб: яскраво синій капелюх великих розмірів, сіре ділове плаття, чорні рукавички, сумка і взуття. Яскраво синій капелюх зробив Гіларі Клінтон схожою на яскравого весняного метелика, а не на дружину солідного представницького Президента США. Звичний розмірений хід зустрічі з виборцями і жителями міста був порушений. Усі присутні на зустрічі переключили своя увагу на дружину президента США. Фотографи і фотокореспонденти поспішали зробити знімки непроTOCOLьного зовнішнього вигляду дружини Президента. Подальша зустріч Президента з виборцями і мешканцями міста втратило зміст через те, що на Президента ніхто не звертав уваги, усі присутні дивилися на Гіларі Клінтон. Яскраво синій капелюх Гіларі Клінтон ввійшов у історію США, як основна причина «зриву» зустрічі Президента США з його виборцями.

#### **Питання до ситуації:**

1. Чому таке велике значення було надано зовнішньому вигляду верхнього одягу дружини президента США Гіларі Клінтон перед зустріччю Президента США з його виборцями?

2. Яким чином повинна була виглядати дружина президента США Гіларі Клінтон, за умови обов'язкової її присутності на зустрічі Президента США з його виборцями?

3. Повинна була Гіларі Клінтон знімати пальто під час зустрічі Президента США з його виборцями чи ні?

#### **Ситуація 7. Чи правильно був одягнений принц Чарльз?**

Президент республіки Польща Олександр Квасьневський був запрошений на одруження престолонаслідника королівства Бельгія з принцесою Матильдою, полькою за походженням. Усі запрошені повинні

бути в парадному вечірньому одязі, чоловіки – у сюртуках. Консультант Президента Польщі, його кравець, повідомив, що сюртук повинний бути кольору «маренго», відповідно до англійських традицій. Адже сюртук – це винахід британців. До нього пасують: біла сорочка, однобортний «перловий» жилет, візитні штани, взуття – не лаковане, а звичайна блискуча шкіра, рукавички. Після приїзду в Брюссель у польському посольстві президенту Олександрові Квасьневському говорять, що сюртук повинний бути чорним. Але він відповів: «Нічого не поробиш. Адже не стану ж я чистити сюртук чорним кремом!» Під час церемонії одруження дружина президента зауважує: «Послухай, наш консультант був правий, усі, як на парад, йдуть у «маренго». Президенту Польщі стало приємно від того, що він «відповідає» етикету. Але потім, на аперитиві в королівському палаці, Президент звертає увагу на одного дивного типа. По-перше, сюртук у нього – чорний, по-друге, - з облямівкою, по-третє, він – не в білій сорочці, а – у блакитній у смужку і з білим комірцем, по-четверте, краватка в нього – зовсім не того кольору, по-п'яте, у нього – двобортний жилет і до того ж, по-шосте, у нього – не нормальні чорні туфлі, а якісь - «лакировочки». Квасьневський: «Дивлюся на нього і думаю: «Знайшовся ж один – такий». Це був ... принц Чальз. Донині, я не вирішив для себе проблему цього сюртука, і не знаю, який нині класичний британський стиль».

#### **Питання до ситуації:**

1. Чи правильно був одягнений Президент Республіки Польща Олександр Квасьневський на церемонії одруження?
2. Чи правильно був одягнений принц Чальз на аперитиві в королівському палаці?
3. Чому на офіційних заходах і прийомах запрошені особи повинні бути одягнені відповідним чином і як одягнені?



## **Розділ 5. Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань**

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з курсу "Професійна етика та етикет" – це вид науково-дослідної роботи студента, форма самостійного вивчення актуальних проблем, передбачених навчальною програмою курсу. ІНДЗ – початковий етап науково-педагогічного дослідження, воно обов'язково повинно містити результати власного пошуку і висновків, відображати певний рівень навчальної компетентності студента щодо вирішення поставлених завдань.

1. Основні поняття педагогічної етики та їх характеристика.
2. Взаємозв'язок етики і професійної майстерності в діяльності педагога.
3. Умови виникнення й призначення професійної етики.
4. Сутність, специфіка і функції педагогічної моралі.
5. Особливості діалогічного і монологічного стилів спілкування вчителя з учнями.
6. Моральний вибір і відповідальність вчителя за свої дії.
7. Пріоритетні напрями морального виховання сучасного підростаючого покоління.
8. Проблема людської гідності крізь призму педагогічної етики.
9. Типові суперечності і труднощі у взаєминах між учителем і батьками та їх моральне регулювання.
10. Українська етнопедагогіка - моральна основа професійної поведінки вчителя.
11. Видатні педагоги про професійну етику вчителя.
12. Культура педагогічного спілкування.
13. Конфліктні ситуації в педагогічній діяльності. Шляхи їх попередження та вирішення.
14. Самоактуалізація як вершина духовного самовдосконалення (за А. Маслоу).
15. Моральні ідеали та педагогічні цінності вчителя.

16. Нормативно-правові засади педагогічної діяльності.
17. Педагогічна етика В.О. Сухомлинського.
18. Актуальні проблеми педагогічної етики.
19. Школяр як суб'єкт етичного впливу вчителя.
20. Педагогічний етикет сучасного вчителя.
21. Професійний обов'язок педагога, професійна честь і професійна совість педагога.
22. Педагогічний такт і способи його реалізації вчителем у практичній діяльності.
23. Рефлексія - праця душі педагога. Самопізнання і педагогічна рефлексія.
24. Педагогічні умови творчого використання вчителем прийомів індивідуальної педагогічної взаємодії.
25. Діагностика розвитку педагогічної моралі сучасного вчителя.

## **Розділ 6. *Орієнтовна тематика рефератів та доповідей***

1. Етика як наука про мораль та моральність.
2. "Золоте" правило моралі – основа педагогічної етики.
3. Сутність поняття "педагогічна етика".
4. Видатні педагоги про роль професійної етики.
5. Зв'язок педагогічної етики з іншими гуманітарними дисциплінами.
6. Конкретно-історичний характер норм педагогічної моралі.
7. Педагогічні норми як стандарт професійної поведінки вчителя.
8. Характеристика основних принципів і категорій педагогічної етики.
9. Педагогічна мораль учителя в контексті народної педагогіки.
10. Законодавча база та формалізовані моральні норми поведінки вчителя.
11. Основні завдання педагогічної деонтології.
12. Соціальні вимоги до особистості та професійності вчителя на сучасному етапі розвитку суспільства.
13. Моральні цінності професії інженера-педагога.
14. Особливості професійної діяльності вчителя у порівнянні з іншими людинознавчими професіями.
15. Проблема морального вибору: свобода і відповідальність.
16. Характеристика етичних вимог до вчителя щодо його взаємин з учнями.
17. Відповідальність учителя за свої дії як основна моральна норма педагогічної професії.
18. Моральні взаємини вчителя з батьками.
19. Моральні засади самовдосконалення вчителя.
20. Педагогічні табу і їх значення для регуляції поведінки вчителя.
21. Роль творчості у діяльності педагога щодо вирішення різноманітних педагогічних проблем.
22. Культура спілкування як основа педагогічної діяльності та педагогічної моралі.
23. Характеристика основних стилів педагогічного спілкування.
24. Роль професійної етики у реалізації прийомів індивідуальної педагогічної

взаємодії.

25. Моральні засади розв'язання вчителем складних педагогічних ситуацій.
26. Рефлексивний контроль передумова корекції та вдосконалення вчителем свої професійних дій.
27. Педагогічний етикет і його особливості.
28. Етична культура педагога як умова морального виховання учнів.
29. Діагностика вивчення і оцінки моральних якостей вчителя.
30. Методи морального самовдосконалення вчителя.
26. Поняття педагогічної деонтології в контексті історичного розвитку.
32. Філософські засади педагогічної етики.
33. Сутність і структура педагогічної етики.
34. Етика вчителя як невід'ємна частина кожної педагогічної дії.
35. Роль і місце педагогічної етики у працях відомих педагогів (Я.А. Каменський, Я. Корчак, К.Д. Ушинський, Т.Г. Лубенець, В.О. Сухомлинський та інші).
36. Поняття професійної норми: формалізовані і неформалізовані норми.
37. Специфіка професійної ролі педагога і вимоги до нього.
38. Гуманізм як нормативна основа педагогічної професії.
39. Характеристика загальних і часткових норм педагогічної етики.
40. Сутність рамкових норм: норми-заборони, норми-права, норми-обов'язки.
41. Характеристика сфери суб'єктно-об'єктних взаємин вчителя в вищій.
42. Етика спілкування та етикет поведінки вчителя.
43. Розробка кодексу професійної етики вчителя (робота в групах) у сферах:
  - \* вчитель – учень;
  - \* вчитель – колеги;
  - \* вчитель – адміністрація;
  - \* вчитель – батьки;
  - \* вчитель – педагогічна професія.
44. Класифікація прийомів індивідуальної педагогічної взаємодії.
45. Технологія використання прийомів індивідуальної педагогічної взаємодії

в найбільш типових ситуаціях шкільного життя (порушення учнями дисципліни, небажання виконувати доручення, неохайність тощо).

46. Алгоритм розв'язування морального конфлікту за допомогою прийомів індивідуальної педагогічної взаємодії.

47. Розв'язання педагогічних ситуацій як зразок етичної позиції вчителя (приклади з праць відомих педагогів-гуманістів).

48. Пріоритетні стратегії етичного самовдосконалення.

49. Рефлексивний аналіз вчителем своєї діяльності як спосіб самодіагностики.

50. Роль емоцій і почуттів у діяльності вчителя та їх корегування.

51. Умови оволодіння педагогічним тактом.

52. Використання тестових методик з метою виявлення рівнів моральної культури педагогів.

53. Шляхи і форми професійно-етичного самовдосконалення інженера-педагога.

## **Розділ 7. Питання для підсумкового контролю (заліку)**

1. Професійна етика – наука про професійну поведінку педагога.
2. Категорії професійної етики.
3. Сутність поняття "професійна етика".
4. Видатні педагоги про роль професійної етики.
5. Зв'язок професійної етики з іншими гуманітарними дисциплінами.
6. Конкретно-історичний характер норм педагогічної моралі.
7. Педагогічні норми як стандарт професійної поведінки вчителя.
8. Характеристика основних принципів і категорій професійної етики.
9. Педагогічна мораль учителя в контексті народної педагогіки.
10. Законодавча база та формалізовані моральні норми поведінки інженера-педагога.
11. Основні завдання професійної етики.
12. Соціальні вимоги до особистості та професійності інженера-педагога на сучасному етапі розвитку суспільства.
13. Моральні цінності професії інженера-педагога.
14. Особливості професійної діяльності інженера-педагога у порівнянні з іншими людинознавчими професіями.
15. Проблема морального вибору: свобода і відповідальність.
16. Характеристика етичних вимог до вчителя щодо його взаємин з учнями.
17. Відповідальність учителя за свої дії як основна моральна норма педагогічної професії.
18. Моральні взаємини вчителя з батьками.
19. Моральні засади самовдосконалення вчителя.
20. Педагогічні табу і їх значення для регуляції поведінки вчителя.
21. Роль творчості у діяльності педагога щодо вирішення різноманітних педагогічних проблем.
22. Культура спілкування як основа педагогічної діяльності та педагогічної моралі.
23. Характеристика основних стилів педагогічного спілкування.

24. Роль професійної етики у реалізації прийомів індивідуальної педагогічної взаємодії.
25. Моральні засади розв'язання вчителем складних педагогічних ситуацій.
27. Рефлексивний контроль як передумова корекції та вдосконалення вчителем свої професійних дій.
28. Педагогічний етикет і його особливості.
29. Етична культура інженера-педагога як умова морального виховання студентів.
30. Діагностика вивчення і оцінки моральних якостей вчителя.
31. Методи морального самовдосконалення інженера-педагога.

## СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ (ОСНОВНОЇ І ДОДАТКОВОЇ)

### Нормативні матеріали

1. Конституція України. Основний Закон. – Полтава: Видавництво “Полтава”, 1996. – 44 с.
2. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників [Електронний ресурс]: затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2004 № 336. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/big/text129/pg1.htm>
3. Закон України "Про освіту" №1060-ХІІ, із змінами від 11 червня 2008 р.
4. Закон України «Про вищу освіту» №2984-ІІІ, із змінами від 19 січня 2010 р. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 9. – С. 89.
5. Закон України «Про професійно-технічну освіту» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.com.ua>.

### Книги

6. Аасамаа І. Як себе поводити / І. Аасамаа. – К.: Молодь, 1974. – 190 с.
7. Алешина І.В. Паблік Рилейшнз для менеджерів и маркетерів / І.В. Алешина. – М.: ГНОМ – ПРЕС, 1997. – 256 с.
8. Афанасьев І. Деловой етикет / І.Афанасьев. – К: «Альтерпрес», 1998.- 320 с. \*
9. Батра Р., Майерс Дж . Рекламный менеджмент / Р.Батра, Дж. Майерс, Д. Аакер. – М.; СПб.; К.: Вильямс, 1999. – 784 с.
10. Безруких М. Я и другие. Я или Правила поведения для всех / М.Безруких. – М.: Политиздат, 1991.-318 с.
11. Блэк Сэм. Введение в паблік Рилейшнз / Сем Блек. – Ростов – на – Дону: Фенікс, 1998. – 320 с.
12. Блэк Сэм. Паблік Рилейшнз. Что это такое? / Сем Блек. – М.: АСЭС – Москва, 1990. – 239 с.
13. Блюмкин В.А. Этика и жизнь / В.А.Блюмкин. – М.: Политиздат, 1987. – 111 с.
14. Браун Л. Имидж – путь к успеху / Л.Браун. – СПб.: Питер, 2000.-192 с.
15. Вилсон Г, Макклафлин К. Язык жестов / Г.Вилсон, К.Макклафлин. – путь к успеху. СПб: Питер, 2000. – 224 с.
16. Басс О.. Як набути популярності, або правдивий сучасний етикет / О.Басс. – Тернопіль: Тарнекс, 1992. – 128 с.
17. Герет Т.М., Клоноскі Р.Дж. Етика бізнесу / Пер. з англ. О.Ватаманюк. – К.: Основи, 1997.- 214 с.
18. Грачов Ю.М. Ведение переговоров с инофирмами / ю.Ю.М.Грачов. – М.; АО «Бизнес – школа «Интел-Синтез», 1997. – 128 с.
19. Гусейнов А.А., Дубко Е.Л. Этика / А.А.Гусейнов, Е.Л.Дубко. М.: Гардарика, 2000. – 496 с.
20. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика. Учебник для ВУЗов / А.А.Гусейнов. –



- М.: Гардарика, 1998. – 472 с.
21. Де Джордж Р.Т. Деловая этика. В 2-х томах / Р.Т. де Джордж. – М.: Экономическая школа, 2001.-1056 с.
  22. Дороніна М.С. Культура спілкування ділових людей: Посібник / М.С.Дороніна.– К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1997.-191 с.
  23. Доти Дороти. Паблісити и Паблік рилейшнз / Доти Дороти. – М.: Филинь, 1998. – 288 с.
  24. Етика ділового спілкування: Курс лекцій / Чмут Т.К., Чайка Г.Л., Лукашевич М.П., Осетинська. – К.: МАУП, 1999. – 208 с.
  25. Живая этика: Избранное /Сост. М.Ю. Ключникова. – М.: Республика, 1992. – 414 с.
  26. Зеленкова И.Л. Этика. Хрестоматия / И.Л.Зеленкова.– М.: Тетра Системс, 2001. – 480 с.
  27. Зеленова И.Л., Беляева Е.В. Этика: Учебное пособие и практика / И.Л.Зеленова. – Минск: «Тетра Системс», 1997. – 320 с.
  28. Золотухина-Аболина Е.В. Этика / Е.В.Золотухина-Аболина. – М.: Март, 1998. – 448 с.
  29. Иванов В.Г. История этики древнего мира: Учебное пособие / В.Г.Иванов. – СПб.: Изд-во «Лань», 1997,- 256 с.
  30. Камычек Я. Вежливость на каждый день. Пер. с польского / Я.Камычек. – М.: Знание, 1988. – 128 с.
  31. Карнеги Дейл. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей. Как выработать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. Как перестать беспокоиться и начать жить / Дейл Карнеги. – М.: Прогресс, 1989.- 305 с.
  32. Корніяка О.М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? / О.М.Корніяка. – К.: Либідь,1995.-96 с.
  33. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В. Основы маркетинга /. – К.; М.; СПб.: Вильямс, 1998. – 1056 с.
  34. Краткий справочник по этикету. – К.: Знание, 1992. – 96 с.
  35. Кропоткин П.А. Этика: Избранные труды / П.А.Кропоткин. –М.: Политиздат, 1991.-496 с. – / Б-ка этической мысли/.
  36. Кузин Ф.А. Делайте бизнес красиво. Этические и социально-психологические основы бизнеса / Ф.А.Кузин. – М.: ИНФРА-М, 1995. – 288 с.
  37. Лавриненко В.Н. Психология и этика делового общения / В.Н.Лавриненко. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 279 с.
  38. Лисенкова Л.Ф. Психология и этика деловых отношений в коммерческой деятельности.: Учебное пособие. Часть I, II / Л.Ф.Лисенкова. – М., 1993. – 200 с.
  39. Лисенкова Л.Ф. Психология и этика деловых отношений / Л.Ф.Лисенкова. – М.: Институт практической психологии, 1998. – 336 с.
  40. Лисенкова Л.Ф. Психология торговли и профессиональная этика: Учебное пособие / Л.Ф.Лисенкова. – М.: Экономика, 1985.- 152 с.
  41. Лозниця В.С. Психологія менеджменту / В.С.Лозниця. – К.: КНЕУ, 1997. –

- 248 с.
42. Малахов В. Этика: Курс лекций: Навчальний посібник / В. Малахов. – К: Либідь, 1996 – 304 с.
  43. Маркичева Т.Б., Ножин Е.А. Мастерство публичного выступления / Т.Б. Маркичева. – М.: Знание, 1989. – 176 с.
  44. Матвеев В., Панов А. В мире вежливости: О культуре общения людей / В. Матвеев. – М.: Искусство и мода, ВТИ – Дейта Пресс, 1991. – 132 с.
  45. Матковская И.Я. Проблемы развития прогрессивной этической мысли России: Домарксистский период: Учебник для студентов и аспирантов вузов / И.Я. Матковская. – М.: Высшая школа, 1990. – 128 с.
  46. Моисеев В.А. Паблик рилейшнз. Теория и практика / В.А. Моисеев. – К.: ВИРА – Р, 1999. – 376 с.
  47. Ниссинен Й. Время руководителя: эффективность использования / Й. Ниссинен. – М.: Экономика, 1998. – 125 с.
  48. Ночевник М.Н. Человеческое общение / М.Н. Ночевник. – М.: Политиздат, 1988. – 127 с.
  49. Палеха Ю. Организация современной деловой коммуникации: Учебно – методическое пособие. – К.: МАУП., 1995. – 152 с.
  50. Палеха Ю.И., Водерацький Ю.В. Этика ділових стосунків / Ю.И. Палеха та ін. – К.: Вид-во Европ. ун-ту фін., інформ. систем, менеджменту і бізнесу, 2000. – 252 с.
  51. Пиз Аллан. Язык телодвижений. Как читать мысли других людей по их жестам. – Нижний Новгород: Ай Кью, 1992. – 262 с.
  52. Попов Л.А. Этика: Курс лекций / Л.А. Попов. – М.: Центр, 1998. – 160 с.
  53. Психология и этика делового общения.: Учеб. Для вузов / В.Ю. Дорошенко, Л.И. Зотова, В.Н. Лавриненко. – 2-ое изд., перераб. И доп. / – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997.-279с.
  54. Пушкарев В.Я. О культуре торговли / В.Я. Пушкарев. – М.: Экономика, 1988. – 125 с.
  55. Романов М.В. Справочник по этикету для бизнесменов, туристов и отправляющихся в гости и зарубеж / М.В. Романов. – К.: Либра, 1994.-121 с.
  56. Сальников В.П. и др. Основы ораторского искусства / В.П. Сальников. – СПб.: СПбГУ МВД России, 2001. – 108 с.
  57. Словарь по этике / Под ред. А.А. Гусейнова и И.С. Кона. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
  58. Соловьев Э.Я. Современный этикет и деловой протокол / Э.Я. Соловьев. – М.: Ось-89, 2000. – 208 с.
  59. Социальная психология и этика делового общения: Уч. Пособие для вузов / В.Ю. Дорошенко, Л.И. Зотова, Н.Л. Нартов и др.; Под общественный. Ред. Проф. Лавриненко В.Н. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1995.-160 с.
  60. Социальная психология и этика делового общения: Учебн. Пособие / Под ред. В.Н. Лавриненко – М.: ЮНИТИ, 1995.- 221 с.
  61. Спенсер К. Советы по выбору стиля в одежде, причёске и макияже / К. Спенсер. – М.: ЭКСМО – Пресс, 2000. – 320 с. (Серия «Женские

- секреты».).
62. Степаненко В.Ф. Етика в проблемних і аналітичних задачах / В.Ф.Степаненко. – К.: Лібра, 1998.-272 с.
  63. Тимченко Н.М. Искусство делового общения. / Н.М.Тимченко. – Харьков: РИП «Оригинал», 1992.-176 с. \*
  64. Томан І. Мистецтво говорити: Пер. С чес. / І.Томан. – К.: Політвидав України, 1986. – 223 с.
  65. Томан І. Як удосконалювати самого себе: Пер. с чес. / І.Томан. – К.: Політвидав України, 1984. – 240 с.
  66. Усов В.В. Профессиональная этика и психология в общественном питании / В.В.Усов. – М.: Высшая школа, 1990. – 190 с.
  67. Формановская Н.И. Вы сказали: «Здравствуйте!». (Речевой этикет в нашем общении) / Н.И.Формановская. – М.: Знание, 1989. – 160 с.
  68. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
  69. Хміль Ф.І. Ділове спілкування / Ф.І.Хміль. – К.: Укоопспілка, 1994.-100 с.
  70. Холопова Т.И., Лебедева М.М. Протокол и этикет для деловых людей / Т.И.Холопова. – М.: «Инфра – М», 1995.-366 с.
  71. Чиненный А.И., Стоян Т.А. Этикет на все случаи жизни: учебно-практическое пособие / Т.А.Стоян и др. –М.: Изд-во «Пкалис» – ВИЦГУЛ, 1996. – 152 с.
  72. Шепель В.М. Имиджелогия: Секреты личного обаяния / В.М.Шепель. – М.: ЮНИТИ, Культура и спорт, 1994. – 320 с.
  73. Широкова И.Г. Этика конспект лекций. Пособие для подготовки к экзаменам / И.Г.Широкова. – М.: Приоритет, 2000.-160 с.
  74. Щекин Г.В. Как читать людей по их внешнему облику / Г.В.Щекин. – К.: Україна, 1993. – 239 с.
  75. Энциклопедия этикета: Мультимедийное учебное пособие на CD. – М.: Кирилл и Мефодий, 1997. – 1700 с. <http://mega.km.ru/eticet/> на вебсайте издательства «Кирилл и Мефодий» <http://www.km.ru>
  76. Этика делового общения /Под ред. Проф. Слинкина М.М. – М; 2000. – 64 с. Электронный учебник: <http://www.referat.ru/up/07/index.htm>
  77. Этика менеджмента / В.И.Житнюк, Б.И.Боровский, З.В.Тимченко; Под ред. В.Н. Узунова. – Симферополь «Таврида», 1997. – 70 с.
  78. Ягер Джен. Деловой этикет. Как выжить и преуспеть в мире бизнеса: Пер. с англ. / Джен Ягер. – М.: «Джон Уайли энд Санз», 1994. – 228 с.

### Статті

92. Бабенко Н. Етичні норми спілкування та їх утвердження серед державних службовців / Н.Бабенко// Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – 1999. – № 2. – С. 185-188.
93. Веселов П. Этикет служебного общения / П.Веселов // Человек и труд.– 1992.-№ 2. – С.121-122.

94. Жулинский М. Духовна ситуація в Україні / М.Жулинский // Урядовий кур'єр. – 1996.-30 січня. – С. 9.
95. Иголь Е.Л. Полет орнитолога / Моральная природа этического исследования/. –М.: Знание, 1992.– 64 с. – /Сер. «Этика», № 2./.
96. Кингесё.// Бізнес. – 2000. - № 7./ [http://www.business.kiev.ua/18.04.00./](http://www.business.kiev.ua/18.04.00/)
97. Корацциари Г. Этика и экономика: вопрос открыт // Вопросы экономики. – 1993, № 8-С.17-27.
98. Логинова А. Деловой этикет. Протокольные вопросы приема иностранной делегации. / А.Логинова // Управление персоналом. – № 6. –1999.-С. 52-56.
99. Макашова Н. Этика и экономическая теория. // Обществ. Науки и современность. – 1992.-№ 3. – С 12-26 [с. 19: Этика и кейсианская революция ]
100. Малахова В., Чайка Т. Реставрация невозможна: Несколько соображений по поводу нынешней духовно-нравственной ситуации // Век XX и мир. – 1991.-№ 7.- С. 33-36.
101. Назаретян А.П. Историческая революция морали: прогресс или регресс? // Вопросы философии. –1992.-№ 3. – С. 82-94.
102. Нинюк Марія Державний службовець та етична культура /Нинюк Марія// Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. –1999. – № 2. – С. 156-164.
103. Потульницкая Н. Президент Республики Польша Александр Квасьневский: «Никогда раньше мы с женой не были так влюблены друг в друга, как теперь» / Н.Потульницкая //Факты и комментарии. – 2001. – 13 января. – № 4. – С. 7.
104. Розин Ю.П. Секреты общения / Ю.П.Розин. – М.: Знание, 1991. – 64 с. (Сер. «Молодежная», № 10).
105. Роль нравственности и побудительных мотивов в обществе // Вопросы экономики. – 1993. – № 8. – С. 28-31.
106. Сафьянов В.И. Этика общения. – М.: Знание, 1991.-64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Этика», № 11).
-